

Katona Júlia

Gipszminták a rajzoktatásban

*A Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola egykori
gipszgyűjteménye*

A múzeumi közegben létrejött szobormásolat-gyűjtemények feldolgozása mellett egyelőre másodrangú szerepet kap az oktatási célú, a művészképzésben és a rajzoktatásban használt gipszgyűjtemények rekonstrukciója, a fennmaradt állományok katalogizálása, történetük megírása. Művészettörténeti kutatásuk azonban legalább annyira fontos, mint a múzeumi gipszgyűjteményeké. Egyrészt azért, mert ezek a 19. század végén és a századfordulón született gyűjtemények több szállal kapcsolódnak a múzeumi gyűjteményekhez és a korabeli műemlékvédelmi feltárásokhoz, másrészt azért, mert sajátos szempontokkal járulhatnak hozzá a korszak általános és specializált rajzoktatásának, valamint a művészképzés történetéhez.

A művészeti oktatásban szemléltető eszközként használt gipszminták a napi használat és a sokszoros mintavétel miatt a gipszgyűjtemények csoportján belül is különösen sérülékeny állománygyűttesnek számítanak, ezért ritka kivételként és sajátos zárványként tekinthetünk azokra az oktatási intézményekben található muzeális művészeti gyűjteményekre, ahol ezek, akár csak hiányosan is, de megmaradtak.

Egy ilyen töredékes állapotban fennmaradt gipszgyűjtemény tartozik a Schola Graphidis Művészeti Gyűjteményhez, amely a Magyar Képzőművészeti Egyetem – Képző- és Iparművészeti Szakgimnázium jelentős muzeális állományát őrző és kezelő művészeti gyűjteménye. Az első hazai állami művészetoktatási intézmény, az 1778-ban alapított Budai Rajziskola (Schola Graphidis Budensis), az 1788-ban magániskolaként alapított

Pesti Rajzoló Oskola, több kerületi ipariskola, majd az 1886-ban szerveződött Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola (továbbiakban: Székesfővárosi Iparrajziskola) utódintézményében¹ a történeti folytonosságnak és a véletlen egybeeséseknek köszönhetően figyelemre méltó képző- és iparművészeti, műszaki- és technikatörténeti, valamint könyvtári és levéltári állomány maradt fenn.

A tárgyak muzeológiai szempontú feldolgozása 2014 végén kezdődött. Ennek első lépéseként a hallgatói és tanári munkák mellett az egykor az oktatás segédleteiként vásárolt könyveket, szemléltető eszközöket, tan szereket, gipszmintákat, a különféle kézműves szakok eszközkészleteit is muzeális tárgyként értelmeztük, és nyolc különböző gyűjteményi egységbe soroltuk.² A gyűjtemények közül a Gipszminta- és Szoborgyűjtemény volumenében a legkisebb, hiszen ide hozzávetőlegesen száz gipsztárgy sorolható. A gipszállomány nagyobb részét a századfordulón öntött darabok, kisebb részét a történeti értékkel nem bíró, azonban az egykori gipszgyűjtemény rekonstrukciójában támpontot nyújtó, sok esetben a századfordulós példányokról készült öntvénymásolatok képezik.

A tanulmány a 19. század végi és 20. század eleji hazai iparoktatás egyik központjaként működő Székesfővárosi Iparrajziskola (1886–1946) korabeli gipszgyűjteményének rekonstrukcióján keresztül szolgáltat adalékokat az oktatási célú hazai gipszgyűjtemények történetéhez, valamint a korabeli műemlékvédelmi helyreállítások és középtételek kutatásához.

1 A 175 éves Képző- és Iparművészeti Gimnázium jubiláris évkönyve. Szerk. NOLIPA István. Budapest, Művelt Nép, 1955.

2 Grafikai Gyűjtemény, Gipszminta- és Szoborgyűjtemény, Fotógyűjtemény és Médiatár, Üveg- és Kerámiagyűjtemény, Ötvös-, Textil-,

Bútor- és Bőrtárgyak Gyűjteménye, Műszaki- és Technikatörténeti Gyűjtemény, Régi Könyvgyűjtemény, Levéltár <http://www.schola-graphidis.hu/> (Letöltés ideje: 2016. február 14.)

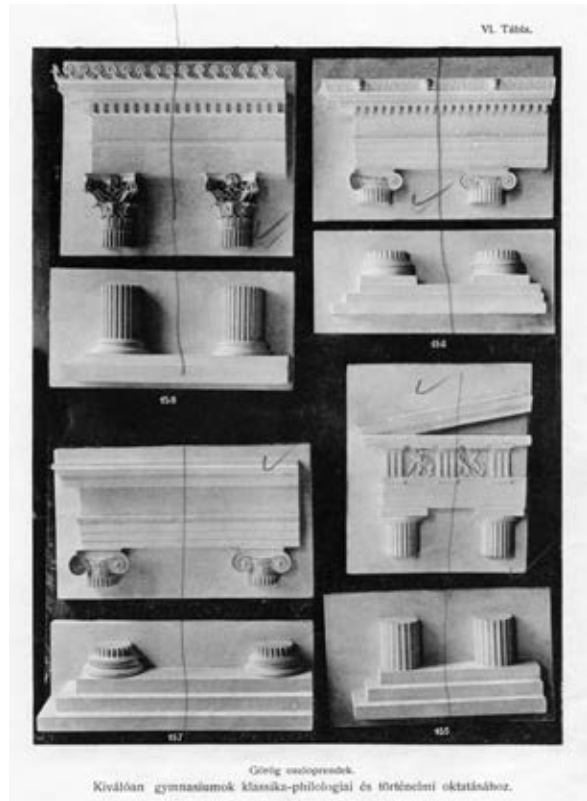
1. A Budapesti Magyar Királyi Állami Felső(építő) Ipariskola gipszöntőműhelye: Korinthoszi oszloprend, oszlopfő, gerendázat, 20. század eleje Budapest, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény, Gipszminta- és Szoborgyűjtemény, ltsz. 2015.600.003. (Fotó: Fejér János)

A szemléltető eszköztől a muzeális tárgyig: a gipszmintagyűjtemény feldolgozása

A Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény megalakítása előtt 2014-ben általános felmérést végeztünk a Kisképző mai épületében,³ azon a helyszínen, ahová az oktatási intézmény iparrajziskolai időszakának nagy része kötődött. A bejárás során kiderült, hogy a jelenlegi gipszöntőműhelyben és kapcsolódó helyiségeiben, valamint a rajztermekben, a rajzi szertárban, a szobrász szakon és a könyvtárban is több tucat, a mai napig használatban lévő, történeti értékkel bíró gipsztárgy található. A gipszminták szétszórt halmazának gyűjteménnyé szervezése és rendezése a fennmaradt építészeti gipszmodellek egy részének kiemelésével, letisztításával és kiegészítésével kezdődött. Ez összesen nyolc tárgyra terjedt ki, amelyeket 2015 októberében–novemberében a FUGA Budapesti Építészeti Központban az *Akik Budapestet építették. Építészeti és ízlés a 18–19. századi kézműves- és iparosképzésben* című kiállítás⁴ keretében állítottunk ki, összefüggésben az építészeti rajz iparoktatásban betöltött szerepével. Ezt követően kezdődött el a gipszminták összegyűjtése, a műtárgyfotózás és a tárgyak leírása.

Mintegy 100 gipsztárgy sorolható a Gipszminta- és Szoborgyűjteményhez, amelyek tárgytipusuk szerint összesen hat csoportba sorolhatók: (1) építészeti gipszöntvények, (2) ornamentális gipszöntvények, (3) reliefs, (4) bústök, (5) egyszakos figurák és (6) anatómiai gipszöntvények.

Az eddig beleltározott gipsztárgyak közül 22 darabnak sikerült biztonsággal tisztázni az eredetét. Ezek közül 21 a budapesti Magyar Királyi Állami Felső Ipariskola⁵ (továbbiakban: Felső Ipariskola) gipszöntőműhelyében készült az 1900-as évek elején, a fennmaradó egy pedig valamivel korábban a budapesti Állami Paedagogiumban létesített gipszöntőműhelyből származik. Az azonosítást a két műhely árjegyzékei segítették, amelyek közül az egyik az 1886-ban miniszteri rendelettel létesített, az

2. Görög oszloprendek
A Budapesti Áll. Felső Ipariskolával kapcsolatos gipszmintá-
öntőműhelyben készülő minta- és szobormásolatok árjegyzéke.
Budapest, Hornyánszky, 1904. VI. tábla

Állami Paedagogiumhoz kapcsolt gipszöntőműhelynek 1888-ban megjelent árjegyzéke,⁶ a másik pedig a Felső Ipariskola 1904-es illusztrált katalógusa volt.⁷ A Felső Ipariskolához kapcsolt gipszöntőműhely a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szervezésében létesült 1903-ban, és a Technológiai Iparmúzeummal egybeépített, Hauszmann Alajos által tervezett iskolaépületben, a Népszínház utca 8. szám alatt működött.⁸ A műhely

3 A Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola 1893-ban költözött a Kauser József (1848–1919) által tervezett Török Pál utcai iskolaépületbe, amely utódintézményeinek és jelenleg a Kisképzőnek is otthont adó épülete.

4 *Akik Budapestet építették. Építészeti és ízlés a 18–19. századi kézműves- és iparosképzésben*. A Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény első kiállítása. FUGA Budapesti Építészeti Központ, 2015. október 27. – november 15. <http://www.scholagraphidis.hu/akik-budapestet-ea-cutepiacutettedacutecutec.html> (Letöltés ideje: 2016. február 14.)

5 Az egykori Ybl Miklós Műszaki Főiskola, jelenleg a Szent István Egyetem Ybl Miklós Építéstudományi Karának elődintézménye.

6 *A Budapesti Állami Paedagogium Gipszöntő-Műhelyében készült gipszöntvények árjegyzéke*. Budapest, Rudnyánszky, 1888.

7 *A Budapesti Áll. Felső Ipariskolával kapcsolatos gipszmintá-öntőműhelyben készülő minta- és szobormásolatok árjegyzéke*. Budapest, Hornyánszky, 1904.

8 EMMERTNÉ SZERŐCZEI Dóra: A legnagyobb hazai műszaki könyvtár története. *Műszaki Tudománytörténeti Kiadványok*, 29. Budapest, BME OMIKK, 2009. <http://www.omikk.bme.hu/tudtort/29/> (Letöltés ideje: 2016. február 14.) Az iparmúzeumok és ipariskolák művészeti vonatkozásaira az utóbbi időkben figyelt fel a művészettörténeti érdeklődés. SZÉKELY Miklós: Pákei Lajos kolozsvári iparmúzeumi és ipariskolai palotái 1882–1904 között. *Ars Hungarica*, 41. 2015/1. 29–74.

3. Ismeretlen műhely: A Parthenón-fríz északi XLI. táblája. Feltételezhetően a 19. században készült öntvény másolata, 20. század eleje Budapest, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény, Gipszminta- és Szoborgyűjtemény, ltsz. 2015.600.050. (Fotó: Fejér János)

alapjait a régi Paedagogium, majd a később magánvállalként kezelt gyűjtemény nyújtotta.⁹

Az egyik leglátványosabb együtttest az építészeti gipszöntvények közül az építészeti alaktani ismeretek elsajátításához kidolgozott mintakészlet megmaradt darabjai alkotják. A Vignola-féle klasszikus oszloprendeket szemléltető modellpárok közül a korinthuszi (1. kép) és a kis-ázsiai ión oszloprend fejezeti-párkányzati és lábazati-talapzati együttese egészben, továbbá több, egyedülálló ión lábazati-talapzati elem maradt fenn a 20. század legelejéről. Egy későbbi, a 20. szá-

zad második felében készült toszkán lábazati-talapzati öntvény, amely egy századfordulós „eredetiről” készülhetett, kiindulási pontként szolgálhat a korabeli toszkán oszloprendmodell rekonstrukciójához. A klasszikus oszloprendek gipszmodelljeit a korabeli katalógusok a gimnáziumok klasszika-filológiai és történelmi oktatásához is ajánlották (2. kép). A Budapest Székesfővárosi Iparrajziskolában azonban az építészethez köthető iparágak iparossegédeinek, -mestereinek és -tanulóinak (kőművesek, kőfaragók, ácsok, épület- és műlakatosok) építészeti rajzi oktatásában használták.¹⁰

⁹ Vig Albert: *Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben, különösen 1867 óta.* Budapest, Pátria, 1932. 331.

¹⁰ A kőfaragás-oktatás sajátos gipszhasználatáról lásd e lapszámban Székely Miklós tanulmányát.

Az építészeti gipszöntvények mellett a fennmaradt anyag számszerűleg is nagyobb részét alkotják az ornamentális gipszöntvények, amelyeket a fentebb felsorolt építőiparosok és a különféle ipari és iparművészeti területeken dolgozó iparosok és kézművesek¹¹ rajzi tanfolyamain és a mintázási tanfolyamokon egyaránt használtak. A fennmaradt öntvények túlnyomó többsége reneszánsz és barokk ornamentális részleteket mutat be, és csak kisebb számban található az anyagban román és gótikus stílusú díszítményi elemek. Külön csoportot alkotnak a természeti és stilizált levélformákat bemutató öntvények, amelyek közül több az akantszlevél különféle variációit szemlélteti.

A kevés megmaradt relief közül a legkiemelkedőbb az a darab, amely feltételezhetően a Parthenón-fríz északi XLI. táblájáról készült gipszöntvény másolata. Az 1870-es években a Nemzeti Múzeum számára vásárolt Parthenón-fríz másolatsorozat¹² vonatkozó darabja¹³ és a Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény azonos méretű¹⁴ öntvénye közötti lehetséges összefüggés feltárása a kutatás egyik következő feladata (3. kép).

A büsztök nagy részének eredete még nem tisztázott. Többükönél feltételezhető a bécsi proveniencia, például Viktor Tilgner *Ami Bouët* ábrázoló mellszobormásolata, vagy Desiderio da Settignano *Nevető fűjének* esetében. A *Pallasz Athéné*-mellszobor (4. kép), Thorwaldsen *Mercurius*-büsztje, az ún. *Brunni fej* és az egyik *Homérosz*-büszt, valamint az *Albani Faunként* ismert mellszobor származását azonban már sikerült meghatározni, ezek a budapesti Felső Ipariskola gipszöntőműhelyében készültek.

A büsztök mellett a testmodellek és anatómiai gipszöntvények jelentős csoportja vár feldolgozásra; ez utóbbiakról a 20. század második felében sok utólagos, jelenleg is napi használatban lévő öntvény készült. Az oktatási intézmény iparrajziskolai időszakában az emberi testet egészében és részleteiben bemutató minták a nyilvános rajzi és mintázási tanfolyam taneszközeiként szerepeltek.

A fennmaradt mintegy 100 gipszminta azonban csupán töredéke annak a mintagyűjteménynek, amely az

4. A Budapesti Magyar Királyi Állami Felső(építő) Ipariskola gipszöntőműhelye: Pallasz Athéné-mellszobor, 20. század eleje Budapest, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény, Gipszminta- és Szoborgyűjtemény, ltsz. 2015.600.075. (Fotó: Fejér János)

egykori Székesfővárosi Iparrajziskola tulajdonában volt. Az évkönyvek alapján az ipariskolák egyesítése¹⁵ előtti időszakból, már 1880–1881-ből van pontos adatunk a gipszminták számát tekintve, amely kimutatás nyomon követhető egészen az 1901–1902-es tanévig. Az iskolák egyesítése előtti időszakban, 1880–1881-ben az összes ipariskolában 856 főszmintát használtak, ame-

11 Asztalosok, esztergályosok, bádgosok, rézművesek, arany- és ezüstművesek, gépészek, kárpitosok, ipari festők és sokszorosító műiparosok mint kőrajzolók, fényképészek, fa- és rézmetszők, nyomdászok, vésnőkök stb.

12 SZENTESI Edit: Görög szobrászattörténeti másolatgyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeumban a 19. század harmadik harmadában. *Ókor*, 5. 2006. 1. 20–26.

13 Jelenleg a tatai Kuny Domokos Múzeum Szobormásolat-gyűjteményében, ltsz. G. 85.20.1.20.

14 Méret: 102×122,5×10,5 cm, ltsz. 2015.600.050.

15 Budapest Főváros Tanácsa már 1875-ben szükségesnek látta a községi rajziskolák szervezeti és oktatási reformját. Az e célból alakított szakértői bizottság 1877-ben nyújtotta be javaslatát „a fővárosi közs. rajziskolák újjászervezése iránt, mely hivatva van az ipari műizlés tekintetében oly fontos intézeteket feladatuk biztos teljesítésére képessé tenni”. A fővárosi törvényhatóság a javaslatot 1878. július 26-i közgyűlésén elfogadta. A fővárosi községi összes iparrajziskolák élére 1879-ben Vidéky Jánost nevezték ki. Az 1880–1881-es évkönyv szerint Vidéky igazgatósága alá tartoztak az alábbi intézmények: (1) Felső Iparrajziskola, (2) Várbeli Iparrajziskola (I. ker.), (3) Ó-budai Iparrajziskola (III. ker.), (4) Lipótvárosi Iparrajziskola (V. ker.), (5) Te-

5. A Budapesti Magyar Királyi Állami Felső(építő) Ipariskola gipszöntőműhelye: Román kori fríz, 20. század eleje
Budapest, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény, Gipszminta- és Szoborgyűjtemény, ltsz. 2015.600.057. (Fotó: Fejér János)

lyek között „28 kisebb nagyobb szobor, 39 mellszobor, régi és újkori mintaszerű ékitmények styl szerint csoportosítva” szerepelt.¹⁶ Volumenét tekintve a gyűjtemény 1896–1897-ben érte el csúcspontját 1804 darabban.¹⁷ A szobrászattörténeti gipszmásolatok, az építészeti, ornamentális és anatómiai gipszmodellek a Székesfővárosi Iparrajziskola tanszereiként voltak nyilvántartva, az évkönyvek a könyvtári tételekkel együtt a „Könyvtári és tanszerek kimutatása” címszó alatt összesítették azokat.¹⁸ 1880–1881-ben a „Gipszminták” a Szobrászati Osztály szertárához tartoztak, 1887–1888-tól pedig már önálló tanszercsoportként szerepeltek a Szabadkézrajzi szertár, az Építészeti és a Könyvtár és a Kerámiai tárgyak mellett. A gipszminták, értéküket tekintve, ebben az évben a Szabadkézrajzi szertár mintalapjai mellett a második legnagyobb összegként jelentek meg 3295 forint 24 krajccal.¹⁹

rézvárosi Iparrajziskola (VI. ker.), (6) Józsefvárosi Iparrajziskola (VIII. ker.) Az újabb szervezeti reform keretében az iskolákat 1886-ban egyesítették. A Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola 1946-ig működött. Az intézménytörténet pontos rekonstrukciója és megírása a jövőbeli kutatás egyik alapfeladata. *A Fővárosi Községi összes iparrajziskolák rövid vázlatos tudósítványa az 1880–81-iki tanév végén.* Szerk. VIDÉKY János. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1881; *A Fővárosi Községi Iparrajziskola tudósítványa az 1887–1888. tanév végén.* Szerk. VIDÉKY János. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1888. 69.

16 *A Fővárosi Községi összes iparrajziskolák rövid vázlatos tudósítványa az 1880–81-iki tanév végén* 1881 (lásd 15. jegyzetben). 14.

17 1887–1888-ban 1297 darab gipszminta volt a Székesfővárosi Iparrajziskola tulajdonában, összesen 3295 forint és 24 krajcár értékben. Ettől az évtől kezdve a tanszerek felsorolása végösszezszerűen és összér-

Az oktatási környezetben használt, eredetileg tehát tanszereként számon tartott gipsztárgyak feldolgozása, hasonlóan a múzeumi gyűjteményekéhez, a múzeumi nyilvántartási szabályok és szempontok szerint kezdődött el 2015-ben. Ennek egyik része a tárgyak származására vonatkozó provenienckiutatás, amely egyúttal számos információt szolgáltat a korabeli gipszgyűjtemények művészettörténeti kutatásához is.

Eredetkutatás: *a gipsztárgyak beszerzési forrásai*

A Székesfővárosi Iparrajziskola gipszmintabeszerzései-
nek kutatása elvezet a „különböző fokú és nemű isko-

tékük kíséretében történt. 1896–1897-ben 1804 darab gipszminta volt az iskola tulajdonában, amely a következő évben 1662 darabra csökkent a kimutatás szerint, majd a következő három évben stabilan 1666 darab leltározott gipszöntvényt tartottak számon. Az utolsó tételes kimutatás az 1900–1901-es tanévből származik. *A Fővárosi Községi Iparrajziskola tudósítványa az 1887–1888. tanév végén* 1888 (lásd 15. jegyzetben). 69. *A Székes Fővárosi Községi Iparrajziskola tudósítványa az 1896–97. tanév végén.* Szerk. VIDÉKY János. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1897. 53. *A Székes Fővárosi Községi Iparrajziskola tudósítványa az 1900–1901. tanév végén.* Szerk. VASADY Ferencz. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1901. 58.

18 Az iskola az 1880–1881-es tanévtől az 1900–1901-es tanévig megjelent évkönyveiben tartotta számon tanszereként a gipszmintákat.

19 *A Fővárosi Községi Iparrajziskola tudósítványa az 1887–1888. tanév végén* 1888 (lásd 15. jegyzetben). 69.

láknak rajzoktatási célokra és a művészi nevelés támogatására²⁰ szolgáló hazai gipszmintaellátás általános menetéhez és forrásaihoz az 1870-es és az 1910–1920-as évek közötti időszakban.

A gipszminták beszerzésére vonatkozó legkorábbi adat 1872-ből származik. Az 1871 és 1875 közötti beszerzéseket listázó, *A szabadkézrajzi minták leltára* című leltári íven szerepel az az adat, amely szerint ebben az évben összesen 34 darab, 1874-ben 12 darab gipszminta került beszerzésre, majd 1875-ben további darabokkal bővítették a gyűjteményt: 38 darab, többnyire ókori görög-római szobormásolat és különféle testminták mellett 10 darabot vásároltak az öt oszloprendből, 27 darabot egyszerű alapéktípményekből, valamint 17 darab éktípményes gipszöntvényt Stuttgartból. Az 1870-es években több stuttgarti gipszmintaárjegyzék volt forgalomban, amelyek közül az egyik a stuttgarti *Königliche Zentralstelle für Gewerbe und Handel* mintagyűjteményeinek gipszmodelljeit kínálta. Az illusztrált gipszmodellárjegyzék a szabadkézi rajzhoz, a szerkesztési rajzhoz és a mintázáshoz mutatott be mintákat Philipp Togniarelli stuttgarti gipszöntőműhelyéből.²¹ A katalógust a *Königliche Commission für die gewerblichen Fortbildungsschulen* nevében Eduard Herdtle stuttgarti rajztanár, festő, szobrász, bizottsági tag, a stuttgarti *Königliche Zentralstelle für Gewerbe und Handel* 1867-ben kinevezett rajztanára jegyezte, akinek a szabadkézi rajz alapfokú oktatásához, reál- és ipariskolák számára kidolgozott fali mintái Magyarországon is jól ismertek voltak.²² Egy stuttgarti gipszöntőműhely Konrad Wittwer által kiadott katalógusát Schambach Gyula kaposvári gimnáziumi tanár is ajánlja 1889-ben, a *Classica philologiai szemléltető eszközök* című könyvében,²³ a „szobrok és hasonlók” beszerzési forrásainak egyikeként. A stuttgarti műhely az általa ajánlottak közül a bécsi Museum für Kunst und Industrie mintázóintézete után ugyan csak a második helyen

szerepel, azonban a Laokoón-szoborcsoport kezelhető méretű másolatának beszerzésében Schambach szerint előnyt élvez.²⁴ A stuttgarti beszerzési forrás mellett valószínűsíthető, hogy a különféle iskolák tanszerkereskedők közvetítésével a bécsi műhelyből rendeltek gipszmodelleket. A 19. század utolsó harmadában a szobrász Alexander Schroth, és halálát (1899) követően fia, Moriz Schroth vezetett gipszöntőműhelyt, ahol a bécsi Museum für Kunst und Industrie számára készültek öntvények. A Moriz Schroth-féle mintakészletben építészeti modellek, a klasszikus oszloprendek makettjei, ornamentális gipszminták és egészalakos szobormásolatok egyaránt szerepeltek.²⁵ Minden bizonnyal ebből a műhelyből származott az a román kori ember- és állatalakos fríz bemutató öntvény, amelynek másolatait „Román frízéktípmény, régi” címmel 249-es tétele szám alatt az Felső Ipariskola gipszöntőműhelyének katalógusa is kínálta az 1900-as évek legelején. A fríz-másolat párja jelenleg a Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény Gipszminta- és Szoborgyűjteményében található²⁶ (5. kép).

A Székesfővárosi Iparrajziskola példájánál maradva, a Budapest Főváros Levéltárában őrzött iratanyagban nyomon követhető azoknak a hazai és külföldi könyv- és tanszerkereskedőknek a közreműködése, akik az 1880-as években rendszeresen szállítottak az „összes ipariskolának”, majd 1886-tól a Székesfővárosi Iparrajziskolának. Vidéky János (1827–1901), akit a rajziskolák 1878-ban kezdeményezett átszervezését követően 1879-ben neveztek ki iparrajziskolai igazgatóvá,²⁷ évente nyújtott be beszerzési engedélyt az ipariskolák számára vásárlandó „tanszerek, előlapok, gipszminták, könyvtári művek” tárgyában a Budapest Főváros Tanácsához. A Főváros által kiállított utalványozási engedélyekben fennmaradtak a beszállító cégek nevei, amelyekből kiderül, hogy Vidéky belföldi és külföldi cégektől hozzávetőlegesen

20 A Budapesti Áll. Felső Ipariskolával kapcsolatos gipszminta-öntőműhelyben készülő minta- és szobormásolatok árjegyzéke 1904 (lásd 7. jegyzetben). 5.

21 Gypsmodelle, ausgewählt für den Unterricht im Freihandzeichnen und Modellieren aus den Sammlungen der Kgl. Centralstelle für Gewerbe und Handel in Stuttgart. Im Auftrag der Kgl. Commission für die gewerblichen Fortbildungsschulen abgebildet von Professor E. Herdtle. Stuttgart, [1864]; Illustrierte Preisliste der Gypsmodelle für den Unterricht im Freihandzeichnen, Projectionszeichnen und Modellieren. Stuttgart, Konrad Wittwer, 1873.

22 A Mintarajztanoda (a Magyar Képzőművészeti Egyetem elődintézménye) Könyvtára számára Eduard Herdtlétől az alábbi könyveket vásárolták meg: Eduard HERDTLE: 24 Vorlagen für Anfänger im Freihandzeichnen. Stuttgart, Wilhelm Nitzschke, [é. n.]; Uő: Blätter Blumen und Ornamente: auf der Grundlage einfacher geometrischer Formen. [H. n.], Verlag von Otto Risch, [é. n.]; Uő: Die Elemente des Zeichnens in 60 Blättern. Stuttgart, Wilhelm Nitzschke, [é. n.]; Uő:

Elementar-Ornamente: 24 Vorlagen für den Unterricht im Freihandzeichnen an Real- und Gewerbeschulen. Stuttgart, Wilhelm Nitzschke, [é. n.]; Uő: [Schule des Musterzeichnens]. Stuttgart, Loewe, [é. n.]; Uő: Vorlagenwerk für den Elementar-Unterricht im Freihandzeichnen. Stuttgart, Wilhelm Nitzschke, 1874.

23 SCHAMBACH Gyula: *Classica philologiai szemléltető eszközök*. Kaposvár, Hagelman, 1889.

24 SCHAMBACH 1889 (lásd 23. jegyzetben). 6.

25 *Gipszmodell und Fotografie im Dienste der Kunstgeschichte 1850–1900*. Hg. von Simon WEBER-UNGER. Wien, Wissenschaftliches Kabinett Simon Weber-Unger, 2011.

26 Ltsz. 2015.600.057.

27 Vidéky János 1879-től a Felső Iparrajziskola, 1886-tól pedig az összevont ipariskolából létesített Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola igazgatója volt egészen 1901-ben bekövetkezett haláláig.

6. A Budapesti Magyar Királyi Állami Felső(építő) Ipariskola gipszöntőműhelye: Gótikus keresztrózsa a budavári Mátyás-templomról, 20. század eleje
Budapest, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény, Gipszminta- és Szoborgyűjtemény, ltsz. 2015.600.069. (Fotó: Fejér János)

hasonló arányban rendelt tanszereket, könyveket és gipszmintákat. Az 1888–1889-es iratok szerint a hazai beszállítók közül az Eggenberger-féle könyvkereskedés, a Révai testvérek, Révay Leó, Komlósy Ferenc, Lippert Gyula, Grill Károly, a külföldi cégek közül pedig a berlini Ernst Wasmuth, a bécsi Lehmann und Wentzel és a szintén bécsi Emil Berté működtek közre a Székesfővárosi Iparrajziskola tanszerellátásában. Sajnos a Vidéky által

előterjesztett listák az esetek kisebb százalékában maradtak fenn, amelyek közül kivételként említhető meg az 1889-es beszerzés határozata. A listában összesen 48 tétel szerepel, amelyek közül kettő kivételével mind könyvtári beszerzésre vonatkozik. A 19. pontban pedig összesítve, 26 darab gipszminta igénylése szerepel.²⁸

A gipszminták külföldi beszerzésének gyakorlata az 1880-as évek közepétől több miniszteri rendeletnek köszönhetően fokozatosan átalakult. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1886-ban alapította meg a budapesti Állami Paedagogiumban létesített gipszöntőműhelyt,²⁹ amelynek pedagógiai célja a szemléletileg egyoldalú lapminták használatának kiegészítése plasztikus mintákkal, gazdasági célja pedig, a hazai ipar támogatását elősegítendő, azok hazai beszerzésének előmozdítása volt. A gipszöntőműhely vezetője az I. kerületi Paedagogium szabadkézi rajz és mintázás tanára, Gyulai László (1843–1911) volt, aki a Paedagogium mellett működő rajziskola megszűnését követően 1897–1898-tól a Mintarajztanodába³⁰ került az alakrajz rendes tanáraként.³¹ Gyulai a mintakínálat összeállításával mellett önálló sorozatokat is tervezett. A Gyulai László-féle gyűjtemény sorozatai a szabadkézi rajz és a szerkesztési rajz modelljeiként egyaránt használhatók voltak. A stilizált természeti formák és stílszerű díszítmények, antik fejek és eredeti nagyságban reprodukált egészalakos másolatok, valamint a híres hazai politikai és kulturális közéleti szereplők (Ferenc József, Simor János hercegprímás, báró Eötvös József, Arany János, Trefort Ágoston, Gönczy Pál) életnagyságú mellszobrai mellett a Vignola-féle öt oszloprend makettje is kapható volt. A katalógusban összesen 381 tétel szerepelt, amelyek közül több arany-, ezüst-, bronz-, illetve acélpatinával vagy elefántcsontmázzal is rendelhető volt ötven százalékos felár ellenében. Az öntvények kivétel nélkül alabástrom gipszből készültek. A műhely a gimnáziumok és reáliskolák, a népiskolák, a polgári iskolák, a tanító- és tanítónő-képezdek mellett az ipariskolákat és valószínűsíthetően a Mintarajztanodát és az Iparművészeti Iskolát is ellátta gipszmintákkal.

Két évvel később, 1888-ban, szintén a hazai ipar támogatásának jegyében, a Fővárosi Iparoktatási Bizottság egyik előterjesztésében a budapesti Állami Paedagogium gipszöntőműhelyének tárgyait ajánlja minden

28 Budapest Főváros Levéltára. VIII. 106 Fővárosi Községi Iparrajziskola iratai (IX. Török Pál u. 1.) (1877–1886. Pest Városi Központi Főrajztanoda) 18261/1889. VII. sz.

29 A Budapesti Állami Paedagogium Gipszöntő-Műhelyében készült gipszöntvények árjegyzéke 1888 (lásd 6. jegyzetben).

30 Magyar Királyi Országos Mintarajztanoda és Rajztanárképezde.

31 A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig. Szerk. BLASKÓNÉ MAJKÓ Katalin–SZŐKE Annamária. Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2002. 324.

„iparostanoncz-iskolai igazgató és Vidéky János iparrajz-iskolai igazgató figyelmébe a rajzoktatáshoz szükséges minták beszerzésénél”.³² A gipszminták több forrásból történő külföldi beszerzésének tere kezdett szűkülni, majd annak a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1891-es rendelete vetett véget. Eszerint az „állami, államilag segélyezett községi elemi, felső nép, polgári, iparos tanoncz, alsó fokú és középkereskedelmi iskolák, felsőbb leányiskolák, tanító és tanítónőképezdek engedélyezett tanszer szükségleteiket” egyetlen hazai cégen, a Calderoni és társa budapesti tanszerkereskedő cégen át kötelesek rendelni – a rendelet vételétől számított öt éven keresztül.³³ Idetartoztak mindazon eszközök, amelyeket az iskolák az egyetemi nyomdában és a budapesti I. kerületi állami tanítóképződei gipszöntőműhelyben nem tudtak beszerezni. A miniszteri rendelet nyomtérképpel hozzáfűzi, hogy a Calderoni és társán kívül „más kereskedő czégek számláit nem fogom figyelembe venni”.³⁴ A Paedagogium gipszöntőműhelye látta el tehát az iskolákat a megfelelő minőségű gipszmintákkal, a Calderoni cég pedig ezek forgalmazásában vett részt, anélkül, hogy tanszerárjegyzékében külön listázta volna az eladásra kínált gipszöntvényeket. A cég 1910-ben kiadott illusztrált árjegyzékében a szabadkézi rajzi felszerelések között a XII. csoportban ajánlja a gipszmintákat,³⁵ hivatkozással a gipszminta-öntőműhelyben készülő minta- és szobormásolatokra, amelyeket eredeti árakon szállítanak.³⁶ Az illusztrált árjegyzék a Felső Ipariskola gipszöntőműhelyében készült minta- és szobormásolatok 1904-ben kiadott listája, annak a műhelynek a katalógusa, amelyből a Székesfővárosi Iparrajziskola fennmaradt gipszmintáinak a tanulmány elején bemutatott csoportja származik.

Gipszmintagyűjtemények, műemlékvédelem, középítkezések

A szabadkézi rajzhoz, a szerkesztési rajzhoz és a mintázáshoz szükséges gipszminta-katalógusok Euró-

7. A Budapesti Magyar Királyi Állami Felső(építő) Ipariskola gipszöntőműhelye: Korai román kori oszlopfő a bényei apátság templomból, 20. század eleje
Budapest, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény, Gipszminta- és Szoborgyűjtemény, ltsz. 2015.600.004. (Fotó: Fejér János)

pa-szerte ugyanazokat a tematikus csoportokat kínálták. Mindegyik műhelyben készültek geometriai elemeket bemutató panelek, elemi ékítményes, természeti és stilizált levélformákat közvetítő minták, építészeti gipszöntvények, ornamentális, az egyes stílusok díszítő formakincsét bemutató gipszöntvények, anatómiai gipszmodellek, állatalakos gipszöntvények, reliefek, büsztök és egészalakos figurák – ez utóbbi három kategóriában az ókori görög-római és a reneszánsz szobrászat Európa-szerte ismert kiemelkedő alkotásainak másolataival. A standard mintaállomány állandó elemei mellett a mintakészletek országonként változó csoportját alkották a középkori díszítőmotívumokat feldolgozó építészeti és ornamentális gipszöntvények, valamint a történelmi személyiségek büsztjei.

Az építészeti és ornamentális gipszöntvények román és gótikus stílusú csoportjai a hazai oktatási célú mintakínálatban szinte naprakészen közvetítették a

32 Budapest Főváros Levéltára. VIII. 106. Fővárosi Községi Iparrajziskola iratai (IX. Török Pál u. 1.) (1877–1886. Pest Városi Központi Főrajztanoda) 26709/888. VII. sz.

33 Budapest Főváros Levéltára. VIII. 106. Fővárosi Községi Iparrajziskola iratai (IX. Török Pál u. 1.) (1877–1886. Pest Városi Központi Főrajztanoda) 6664/891. VII. sz.

34 Budapest Főváros Levéltára. VIII. 106. Fővárosi Községi Iparrajziskola iratai (IX. Török Pál u. 1.) (1877–1886. Pest Városi Központi Főrajztanoda) 6664/891. VII. sz.

35 *Árjegyzék a tanszerekről* / [közread.] a Calderoni Mű- és Tanszervállalat Részvénytársaság. Szerk. PETRICH Gyula. Budapest, [k. n.], [1910]. 77.

36 „A legújabb nagy képes árjegyzéket, mely 36 fény-nyomat táblán számos ábrán mutatja a kapható mintákat, szívesen megküldjük kölcsönképpen. Ezen árjegyzéket a gipszminta-öntőműhely K 3.50 ellenében megküldi. Esetleg mi is szívesen beszerezünk.” *Árjegyzék a tanszerekről* [1910] (lásd 35. jegyzetben). 77.

8. Román stílusú építészeti és díszítőelemek. A Budapesti Áll. Felső Ipariskolával kapcsolatos gipszminta-öntőműhelyben készülő minta- és szobormásolatok árjegyzéke. Budapest, Hornyánszky, 1904. IX. tábla

korabeli műemléki „helyreállítások” során feltárt eredeti és újonnan tervezett, stílszerű építészeti részleteit. A Felső Ipariskola 1904-es katalógusában a középkori gipszmintakészlet közel felét két magyarországi templom és egy korabeli középület épületplasztikai elemeiről készült öntvények tették ki. Az egyik csoportot a Mátyás-templom 1874 és 1896 közötti, Schulek Frigyes-féle helyreállítása³⁷ során előkerült eredeti gótikus és neogótikus épületplasztikai másolatok alkotják. A másik, kisebb csoporthoz a kisbényi templom Czigler Győző-féle, 1896 és 1898 közötti restaurálása³⁸ során feltárt román stílusú épületplasztikai részletek, két oszlopfő, egy levélsoros fríz és egy emberalakos konzol tartoznak. A Székesfővárosi Iparrajziskola egykori gipszmin-tagyűjteményéből mára a Mátyás-templom gótikus keresztrózsájáról (6. kép) és a bényi templom egyik korai román oszlopfőjéről (7. kép) készült gipszmásolat maradt fenn. A harmadik, román stílusú mintaegyüttest azok a katalógus szövegezése szerint „ujabbkori” román oszlopfők képezik, amelyeket Langer Ignác tervezett a Szépművészeti Múzeum számára, a Román Csarnok épületszobrászati díszítéséhez (8. kép).

Mint a fenti példák mutatják, a Felső Ipariskola gipszöntőműhelye a korabeli műemléki helyreállítások és középítkezések során keletkezett, majd feleslegessé vált gipszöntvények egyik gyűjtőhelye lehetett a századforduló időszakában. Ez az összefüggés egyúttal arra is ráirányítja a figyelmet, hogy az oktatási intézményeket ellátó budapesti gipszöntőműhelyek történetének kutatása és az oktatási környezetben megőrzött gipszállományok muzeológiai feldolgozása az építészettörténeti kutatást is értékes adatokkal gazdagíthatja.

Katona Júlia

gyűjteményvezető, muzeológus

Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény (MKE – Képző- és Iparművészeti Szakgimnázium, Budapest)

julia.katona@mke.hu / katona.julia@kiskepzo.hu

37 *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai* (1246–2013). Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY Péter–FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla–MÁTÉFFY Balázs–RÓKA Enikő–VÉGH András. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum és Budavári Nagyboldogasszony-templom, 2015.

38 HORLER Miklós: Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon. In: *A magyar műemlékvédelem korszakai* (Művészettörténet – műemlékvédelem, 9). Szerk. BARDOLY István–HARIS Andrea. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1996. 113.

Plaster Casts in the Teaching of Drawing

The former plaster casts collection of the Budapest Metropolitan Industrial Drawing School

The paper presents the remained part of the plaster cast collection once belonged to the Budapest Metropolitan Industrial Drawing School (1886–1945), now forms part of the Schola Graphidis Art Collection (Hungarian University of Fine Arts – High School of Visual Arts, Budapest). In the last third of the 19th century and the first half of the 20th century, the school was one of the main centres of education for craftsmen and apprentices in Budapest, alongside the Hungarian Royal School of Applied Arts (later Moholy-Nagy University of Art and Design) and the Hungarian Royal Higher School of Architecture (later Miklós Ybl College of Architecture). The number of plaster casts purchased for educational purposes in the school during the 19th century, exceeded 1,800 in 1897. After the Second World War, many of these plaster casts were destroyed or stolen, and now only approximately 100 objects from the late 19th and early 20th centuries survive. The collection of the remained objects

composed of architectural casts, ornamental casts, reliefs, busts, full-length figures, and anatomical casts. The inventory and the provenance research of the casts serve many information relating to the general practice of the acquisition of plaster casts for the Hungarian educational institutions and show the direct connection between the cast ateliers and the monument protection of the period.

Julia Katona

Head of collection, curator

Schola Graphidis Art Collection (Hungarian University of Fine Arts – High School of Visual Arts, Budapest)

julia.katona@mke.hu / katona.julia@kiskepzo.hu

TÁRGYSZAVAK

építészet, iparoktatás, gipszminta, gipszmintagyűjtemény, Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény

KEYWORDS

architecture, industrial education, plaster cast, plaster cast collection, Budapest Metropolitan Industrial Drawing School, Schola Graphidis Art Collection